

W. Julian Korab-Karpowicz: Tradycje klasyczne nowożytnej polskiej myśli politycznej. Filozofia polityczna polskiego doby renesansu

Rozwój nauki oraz szeroko pojętej kultury wymaga pokoju. Wojny przeciwko Szwecji, Rosji i Turcji oraz powstanie kozackie, które nastąpiły w XVII wieku, osłabiły potęgę dawnej Rzeczypospolitej. Przyczyniły się do upadku działalności naukowej oraz zerwania więzi z zagranicznymi ośrodkami nauki. Dopiero w połowie XVIII wieku, dzięki ideom Oświecenia i urodzonym wówczas wybitnym jednostkom, Polska odzyskała siłę intelektualną – pisze W. Julian Korab-Karpowicz w „Teologii Politycznej Co Tydzień”: „U źródeł republiki”.

W okresie renesansu w Polsce (koniec XV – pocz. XVII w.) nastąpił znaczny rozwój szkolnictwa i nauki. Na Uniwersytecie Krakowskim, który był wówczas głównym ośrodkiem naukowym na terenach Królestwa Polskiego (a od 1569 r. w Rzeczypospolitej Obojga Narodów), nastąpiło stopniowe odejście od metodologii Arystotelesa w badaniu przyrody i przejście do nowych metod. W tym okresie wykształciła się też oryginalna myśl polityczna, która w dużej mierze przyczyniła się do powstania odrębnego polskiego charakteru narodowego oraz do wytworzenia się wyjątkowego ustroju politycznego, określanego nieraz mianem „demokracji szlacheckiej”.

Polscy wybitni filozofowie polityczni Wieku Złotego, tacy jak Andrzej Frycz Modrzewski, Wawrzyniec Grzymała Goślicki, Łukasz Górnicki i wielu innych, podkreślali wagę cnót w życiu publicznym. Prym wiodła u nas tradycja klasyczna, zgodnie z którą polityka była powiązana z etyką. Idee makiawelskie, prowadzące do oddzielenia praktyki politycznej od zwyczajowej moralności nigdy nie stały się w dawnej Polsce popularne, stąd polski pogląd na politykę, do którego ukształtowania przyczynili się również owi myśliciele, był w dużej mierze idealistyczny. Jedną z czołowych wartości była wolność. Dotyczyła ona zarówno jednostki, jak i państwa. Nacisk na jego suwerenność, której koncepcję odnajdujemy już w XV w. u Jana Ostroroga, staje się trwałą cechą polskiego myślenia. Dla przybliżenia czytelnikowi polskiej filozofii politycznej tego okresu, jej związku z tradycją klasyczną oraz jej oryginalności posłużę się krótką dyskusją dorobku czterech wybitnych myślicieli.

*Idee makiawelskie nigdy nie
stały się w dawnej Polsce
popularne*

Jan Ostroróg (łac.
Joannes Ostrorog,
1436–1501),
urodzony o
pokolenie wcześniej
niż Niccolò

Machiavelli i wykształcony na uniwersytetach w Erfurcie i Bolonii, był wysokim urzędnikiem państwowym i dyplomata, negocjującym m.in. warunki pokojowe po wojnie trzynastoletniej (1454–1466). Najbardziej znanym jego dziełem jest *Monumentum pro Reipublicae ordinatione* (pol. *Memorandum o uregulowaniu Rzeczypospolitej*, ok. 1477 r.), w którym postulował podjęcie fundamentalnych reform politycznych. Opowiadał się za wzmocnieniem władzy królewskiej, powszechnym poborem do wojska, pisaniem praw w języku polskim, rozdziałem

państwa i kościoła oraz suwerennością państwa. Twierdził, że Królestwo Polskie było „pod każdym względem wolne”. Było to *de facto* wolne, ponieważ polski król nie poddał się żadnej zewnętrznej władzy i wolne *de iure*, ponieważ król nie poddawał się żadnej zewnętrznej jurysdykcji poza jurysdykcją Bożą. Jego zdaniem władza króla polskiego pochodziła bezpośrednio od Boga, a nie została nadawana przez papieża lub cesarza. Pisał, że wszystkie prawa cesarskie posiada król, który nie uznaje żadnego zwierzchnika. Oznaczało to niezależność prawodawstwa w Polsce od obcego prawa. Twierdził ponadto, że władza papieża winna ograniczać się wyłącznie do spraw religijnych i nie powinna obejmować spraw świeckich.

Andrzej Frycz Modrzewski (łac. Andreas Fricius Modrevius, 1503–1572). Studiował w Krakowie i Wittenberdze, a następnie służył na Dworze jako sekretarz królewski i dyplomata. W *Commentariorum de Republica emendanda libri quinque* (pol. *Rozważania o poprawie Rzeczypospolitej ksiąg pięć*, 1551), najbardziej znanym swoim dziele, które było podzielone na pięć części – „O obyczajach”, „O prawach”, „O wojnie”, „O Kościele”, „O szkole” zaproponował dogłębną analizę ustroju Polski i sposoby poprawy państwa. Dzieło to, pierwotnie napisane po łacinie, zostało przetłumaczone na języki polski, francuski, niemiecki i hiszpański i wpłynęło na myśl wielu uczonych w Polsce i poza jej granicami. Czołowy myśliciel francuski Jean Bodin był zaznajomiony z *Rozważaniami* Modrzewskiego i w powoływał się na nie w swoich, nazywając jego autora „Andreas Riccius”. Modrzewski dowodził, że aby poprawić kondycję w jakimkolwiek kraju, należy przede wszystkim zadbać o obyczaje obywateli, które, jak twierdził, nie są jedynie subiektywne lub oparte na zwykłych opiniach czy przyzwyczajeniach, ale mają swoje źródło w naturze rzeczy i dekretach Bożych, zapisanych głęboko w ludzkich sercach. Jego myśl była oparta o wzory klasyczne i chrześcijańskie. Tak jak dla Arystotelesa, polityka

była dla Modrzewskiego przedłużeniem etyki i wymagała kultywowania cnót. Tak jak dla św. Tomasza z Akwinu, prawa stanowione były dla niego dziełem prawego rozumu i wymagały zgodności z prawem naturalnym i Bożym, a dla swej skuteczności oparte być muszą o dobre, oparte o tradycję obyczaje danej społeczności. I tak jak to później głosił Locke, wolność w jego przekonaniu oznaczała życie zgodnie z przyzwoleniem dobrych praw, którym się podlega, a nie swawolę, czyli czynienie zaś tego, co się komu podoba, bez żadnych ograniczeń.

*Andrzej Modrzewski dowodził,
że aby poprawić kondycję w
kraju, należy przede
wszystkim zadbać o obyczaje
obywateli*

Modrzewski utożsamiał idealne życie społeczne z porządkiem, cnotami i pracą, zaś w wojnie i konflikcie społecznym widział ich przeciwieństwo.

Podstawą związku społecznego jest dla niego tradycyjna rodzina, a najmocniejszym węzłem łączącym ludzi małżeństwo. Obcy mu był egoizm czy indywidualizm. Uważał, że ludzie są z natury istotami społecznymi i są przygotowani na współpracę z innymi, a panowanie jednych nad drugimi może być uzasadnione jedynie ich większą mądrością i cnotą. Dlatego w swej drobiazgowej analizie ustroju politycznego Polski wystąpił z krytyką instytucji dziedzicznego szlactwa. Twierdził, że urzędy publiczne nie powinny być dziedziczne, ale wybierane na podstawie kwalifikacji. Pomimo, że tego rodzaju poglądy były na ogół rzadkie w jego czasach, nie był rewolucjonistą dążącym do obalenia istniejącego porządku opartego na dziedziczeniu i podziałach klasowych. Dążył raczej do zmiany panującego wówczas myślenia o stosunkach społecznych. Twierdził, że szlachetność jest raczej cechą związaną z posiadaną cnotą niż z

pochodzeniem i był przeciwny przeznaczaniu dla szlachty wyższych stanowisk państwowych i kościelnych. Sprzeciwiał się także nierówności wobec prawa oraz twierdził, że nikt nie może być sędzią w swojej własnej sprawie. W konsekwencji jego zdaniem właściciele ziemscy nie powinni mieć jurysdykcji nad pracującymi dla nich chłopami, ale powinni być jednakowo poddawani prawu, równemu wobec wszystkich.

Wawrzyniec Grzymała Goślicki (łac. Laurentius Grimaldus Goslicius, ok. 1530–1607) studiował w Krakowie, a następnie w Padwie i Bolonii, a po powrocie do Polski pracował w kancelarii królewskiej i pełnił funkcję sekretarza dla królów Zygmunta II Augusta i Stefana Batorego. Został też księdzem i był biskupem w Kamieńcu Podolskim (1586), Chełmnie (1590), Przemyślu (1591) i Poznaniu (1601), występującym często publicznie i biorącym czynny udział w wydarzeniach swego czasu. Goślicki zasłynął ze swego dzieła *De optimo Senatore* (pol. *O doskonałym senatorze*) opublikowanego po raz pierwszy w Wenecji w 1568 roku. Przedstawiając ideał doskonałego męża stanu miało ono wymiar uniwersalny. Doceniając wagę wiedzy humanistycznej, którą otrzymał w trakcie studiów za granicą, Goślicki podkreślał w tej pracy, że nigdy nie należy lekceważyć mądrości wynikających z obyczajów rodzimych i tradycji przodków. Ten konserwatywny pogląd oraz idee rozumnych, sprawiedliwych rządów dla szczęścia obywateli, które promował, zostały szczególnie docenione w Anglii. *De optimo senatore* zostało przetłumaczone na język angielski i miało aż cztery różne wydania: 1598 (*The Counselor*), 1607 (*The Commonwealth of a Good Counselor*), 1733 (*The Accomplished Senator*), oraz ostatnie 1994 (*The Accomplished Senator*). Goślicki stał się znanym autorem czytany przez królową Anglii Elżbietę I i Williama Szekspira. Był popularny

także wśród przedstawicieli opozycji wobec monarchii Stuartów oraz był szeroko cytowany w rewolucyjnych broszurach w okresie poprzedzającym brytyjską Wojnę domową z 1640 r.

Wawrzyniec Goślicki
twierdził, że aby podejmować
właściwe decyzje polityczne,
lider powinien posługiwać się
zarówno filozofią (rozumem),
jak i historią (doświadczenie)

De optimo senatore
zostało napisane dla
odbiorców
europejskich, a nie
tylko dla rodaków w
Polsce. Goślicki
uważał politykę za
dziedzinę naukową.
Twierdził, że aby

podejmować właściwe decyzje polityczne, lider powinien posługiwać się zarówno filozofią (rozumem), jak i historią (doświadczenie). Empiryczny aspekt jego podejścia polegał na zrozumieniu obecnej sytuacji przez porównanie jej z podobnymi przypadkami w dziejach, a także na ocenie sytuacji politycznej państwa przez odniesienie się do szeregu czynników, takich jak gleba, klimat, obyczaje i skłonności obywateli oraz inne warunki panujące w danym kraju i wpływającej na jego charakter i siłę lub słabość. W tych rozważaniach wyprzedził idee Bodin'a, polecającego mężowi stanu uwzględnić warunki czasu, miejsca i ludzi. Racjonalny aspekt jego teorii wyrażał się z kolei w idei *scientia civilis*, nauki politycznej zorientowanej na dobro publiczne i nastawionej na szczęście na tym świecie, a nie w transcendentnym sferze poza nim. Goślicki był praktykującym katolikiem i wierzył w stworzenie wszechświata oraz Bożą opatrzność. Uważał jednak również, że w planie Bożym szczególną rolę odgrywają wybitni ludzie, którzy swoją przywódczą rolę powinni wypełniać w mądry i sprawiedliwy sposób. Ostatecznym celem ludzkiego życia było szczęście, które, jak sądził wiąże się z określonymi warunkami życia i

zaspokojeniem określonych potrzeb człowieka. Podobnie jak inni polscy myśliciele polityczni tego okresu, podkreślał znaczenie wartości moralnych w życiu publicznym i łączył szczęście w społeczeństwie z cnotą. Za najważniejszą cnotę polityczną uważał roztropność, czyli mądrość praktyczną: umiejętność prawidłowego osądzenia sytuacji, przewidywania wydarzeń i podejmowania właściwych decyzji. Podkreślił, że dla dobrych rządów, roztropność musi być połączona ze sprawiedliwością, zdolnością do dawania każdemu tego, na co zasługuje. Inną ważną dla niego cnotą polityczną była przyjaźń, dzięki której jednostki łączyły się w grupy i klasy, każda wnosząca coś do wspólnego dobra, tworząc szczęśliwe społeczeństwo.

Chociaż uznawał idee polityczne za te uniwersalne, mające znaczenie dla wszystkich państw, Goślicki uwzględniał również różnice kulturowe i twierdził, że z powodu dzielących je tradycji różne kraje mogą rządzić się różnymi prawami i że prawa stanowione powinny być dostosowane do poszczególnych krajów. Według niego mądry mąż stanu powinien zawsze zastanawiać się, co motywuje ludzi do działania i ogłaszać prawa, które poprawiają ludzi moralnie, a nie te, które tylko ich demoralizują lub tylko karzą. Aby osiągnąć postęp moralny, obywatele powinni kierować się właściwym rozumem, ucząc się rozpoznawać, co jest dobre, a co szkodliwe i konsekwentnie rozwijać harmonijne relacje z innymi. Goślicki podzielił społeczeństwo na obywateli, którym przysługiwały prawa polityczne i poddanych, którzy ich nie mieli, ale opowiadał się za równością wobec prawa, a jego zdaniem wszelkie różnice między ludźmi można było uzasadniać jedynie zasługą. Ostateczny tytuł do rządzenia dawała cnota. Ci, którzy aspirowali do roli przywódców politycznych, byli więc zobowiązani do pracy nad swoją doskonałością. Zaproponowany przez niego podział władzy na

ustawodawczą, prawną i wykonawczą miał na celu zapewnienie, że stosunki międzyludzkie będą oparte na sprawiedliwości i dobroci. Polityka, którą opisywał, miała głęboko moralny charakter.

*Według Goślickiego tytuł do
rządzenia dawała cnota. Ci,
którzy aspirowali do roli
przywódców politycznych, byli
więc zobowiązani do pracy
nad swoją doskonałością*

Łukasz Górnicki (łac.
Lucas Gornicki,
1527–1603)
studiował na
uniwersytetach w
Krakowie i Padwie, a
po powrocie do
Polski pełnił różne
funkcje publiczne.

Pełnił m. in. funkcję osobistego sekretarza i kanclerza króla polskiego Zygmunta II Augusta. Jest autorem kilku książek, z których najbardziej znaną jest *Dworzanin polski* (1566). Praca ta była jego unikatową adaptacją na grunt Polski szeroko znanej wówczas w Europie książki *Il cortegiano* (pol. *Dworzanin*, 1528). Górnicki uważał, że ze względu na ogromną przepaść kulturową między Włochami a Polakami, a zwłaszcza „Polakami zaściankowymi”, przetłumaczenie tego dzieła na język polski nie miało sensu. Dlatego też postanowił przestawić jego oryginalną adaptację. Jego ambicją było wyjście poza polski zaścianek. Jego *Dworzanin* miał wzbogacić polską kulturę i dodać do niej element ogólnoeuropejski i kosmopolityczny. Te cele były zgodne z zamierzeniami Dworu, zwłaszcza królowej Bony Sforzy, pochodzącej z Włoch matki Zygmunta II Augusta.

Kontynuacją tego ambitnego projektu była systematyczna praca Górnickiego z zakresu filozofii politycznej: *O elekcji, wolności, prawie i obyczajach polskich – Rozmowa Polaka z Włochem*, która ukazała się

pośmiertnie w 1616 roku. Dokonywał w niej analizy problemów ustrojowych Polski i proponował reformy. Mając literacką formę dialogu między zaściankowym Polakiem reprezentującym zacofane poglądy a światowym Włochem reprezentującym nowość, praca ta starała się uzasadnić potrzebę zmian ustrojowych. Nie brak jej było składnika tradycyjnego. Opierała się bowiem, podobnie jak prace innych polskich autorów, na koncepcjach klasycznych i chrześcijańskich, zwłaszcza na czterech głównych cnotach klasycznych, z których najważniejsza była dla Górnickiego sprawiedliwość oraz na chrześcijańskiej cnotce miłości. Jeśli między ludźmi panuje miłość, przekonywał autor *Dworzanina polskiego*, to nie ma potrzeby prawa. Ale nawet gdybyśmy mieli prawa, kontynuował swe rozważania, nie mogłyby one być naprawdę skuteczne bez miłości i dobrej woli obywateli. Bez obecności cnót obywatelskich, prawa są niewystarczające, aby powstrzymać korupcję i złe postępowanie. Stąd, podobnie jak inni polscy myśliciele polityczni, Górnicki podkreślał znaczenie etyki w polityce. W swoich pracach przedstawił też kilka praktycznych rozwiązań, w tym reformę sądów, by uczynić prawa bardziej skutecznymi oraz postulował, aby rządzący powinni sprawowali władzę sprawiedliwie i z mądrością. Popierał monarchię konstytucyjną jako najlepszy ustrój polityczny, ponieważ jak sądził, dla pełnienia władzy łatwiej jest znaleźć wśród ludzi jedną mądrą osobę niż wielu.

Wpływ i dziedzictwo: Koniec Złotego Wieku

Przedstawieni wyżej filozofowie polityczni należą być może do najwybitniejszych myślicieli tego okresu, którzy wywodząc się z Polski i kształcąc się za granicą, zwłaszcza we Włoszech, próbowali zsyntetyzować myśl polską i europejską oraz wyrażali to w swoich

pracach. Ten pomyślny czas dla myśli polskiej zakończył się wtedy, kiedy Rzeczpospolita weszła w okres wojen. Rozwój nauki oraz szeroko pojętej kultury wymaga pokoju i jest zakłócany przez konflikt zbrojny, zwłaszcza jeśli ma on miejsce na terytorium kraju. Wojny przeciwko Szwecji, Rosji i Turcji oraz powstanie kozackie, które nastąpiły w XVII wieku, osłabiły potęgę dawnej Rzeczpospolitej. Przyczyniły się do upadku działalności naukowej oraz zerwania więzi z zagranicznymi ośrodkami nauki. Dopiero w połowie XVIII wieku, dzięki ideom Oświecenia i urodzonym wówczas wybitnym jednostkom, Polska odzyskała siłę intelektualną.

W. Julian Korab-Karpowicz

* * *

W. Julian Korab-Karpowicz jest filozofem i myślicielem politycznym, doktorem Uniwersytetu Oksfordzkiego, doktorem habilitowanym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, profesorem w Instytucie Politologii Uniwersytetu Opolskiego, autorem „Traktatu polityczno-filozoficznego” i innych książek przetłumaczonych na kilka języków.

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu

Ministerstwo
Kultury
Dziedzictwa
Narodowego
i Sportu.

